

Adam R. Bartnicki

 <https://orcid.org/0000-0002-2360-5462>

 a.bartnicki@uwb.edu.pl

Mariusz Drozdowski

 <https://orcid.org/0000-0002-2132-9687>

 m.drozdowski@uwb.edu.pl

UNIwersytet w Białymstoku

 <https://ror.org/01qaqcf60>

Wojna w cieniu ideologii. Historyczno- -kulturowe uwarunkowania imperialnej ideologii współczesnej Rosji

 <https://doi.org/10.15633/tes.11203>

ABSTRAKT

Wojna w cieniu ideologii. Historyczno-kulturowe uwarunkowania imperialnej ideologii współczesnej Rosji

Analiza koncentruje się na omówieniu głównych mitów rosyjskiej ideologii imperialnej, z dziedzictwa których korzysta obecnie rosyjski reżim. Artykuł ukazuje kulturowe i ideologiczne uwarunkowania „ruskiego miru”, tj. konstruktu zawierającego przekonanie, że Rosja ma stanowić centrum świata wschodniosłowiańskiego. Analizie zostały poddane również mit o „jedynym narodzie ruskim” z przesuwaniem centrum władzy, „zbieranie ziem ruskich”, pochodząca z początku XVI wieku i będąca znaczącym impulsem do zwiększenia aktywności Rosji w XVII i XIX wieku teoria „trzeciego Rzymu”, a także mit zjednoczenia Ukrainy z Rosją w roku 1654. Idee te w dalszym ciągu są podstawą imperialnej ideologii Kremla i mają istotny wpływ na kreowanie międzynarodowej polityki Rosji, szczególnie wobec tzw. bliskiej zagranicy.

SŁOWA KLUCZOWE: Ukraina, Rosja, ruski mir, wojna, ideologia, ekspansja

ABSTRACT

War in the shadow of ideology. Historical and cultural conditioning of the imperial ideology of contemporary Russia

The analysis focuses on discussing the main myths of Russian imperial ideology, the legacy of which is currently used by the Russian regime. The article shows the cultural and ideological conditions of the “Russian mir”, i.e. a construct containing the belief that Russia is to be the center of the East Slavic world. The analysis also covers the myth of the “one Russian nation” with a shifting center of power, the “collection of Russian lands”, the theory of the “third Rome” from the beginning of the 16th century, which was a significant impulse for increasing Russia’s activity in the 17th and 19th centuries, as well as the myth of the unification of Ukraine with Russia in 1654. These ideas continue to be the basis of the Kremlin’s imperial ideology and have a significant impact on the creation of Russia’s international policy, especially towards the so-called near abroad.

KEYWORDS: Ukraine, Russia, Ruskij Mir, war, ideology, expansion

Rudymetarną przyczyną delegitymizacji rosyjskiego reżimu politycznego w latach 90. były porażki na arenie międzynarodowej. Ich wpływ na proces destabilizacji władzy wiązał się zarówno ze sferą samych stosunków międzynarodowych, jak również ich specyficznym odbiorem społecznym. Polityka zagraniczna Rosji była składnikiem ugruntowywania się elementów kultury politycznej społeczeństwa, opartej w dużej mierze na płynących w kierunku władzy „żądaniach” przywrócenia historycznej potęgi imperialnej i gotowości nieodzownego w tych warunkach podporządkowania się temu, kto ową potęgę zdołałby przywrócić. Dobrze (czyt. mocarstwowe) prowadzenie polityki zagranicznej było testem skuteczności władzy. Można tu zaobserwować zadziwiającą dychotomię między świadomym a podświadomym postrzeganiem rzeczywistości międzynarodowej – fascynacją i skrywaną zawiścią. Dla przeciętnego Rosjanina świat w sposób fundamentalny był podzielony na „my” i na „oni”. W konsekwencji dominowało przeświadczenie, że nawet jeśli „dziś” Rosja nie ma wystarczających sił, by poradzić sobie z „nimi”, to należy się „im” sprzeciwić¹ – na ile jest to tylko możliwe, chociażby w sposób pasywny. Polityk skuteczny, godny zaufania musiał wykazywać się sukcesami, które polegały na umacnianiu prestiżu Rosji. Porażki na tym polu były bezwzględnie krytykowane przez narodowo-komunistyczną opozycję. Programy wyborcze obiecujące przywrócenie mocarstwowej roli Rosji cieszyły się zdecydowanym poparciem społeczeństwa. W obawie przed utratą inicjatywy w stosunkach międzynarodowych – co mogłoby przełożyć się na podważenie legitymacji wewnątrz Rosji – Putin przywołał resentymenty „zimnej wojny”, by następnie podjąć próbę odbudowy światowego „supermocarstwa”. Inna rzecz, że Moskwa historyczno-mentalnie nie była zdolna do prowadzenia polityki ugody, kompromisów i współpracy. Te oczywiste w świecie demokratycznym elementy dyplomacji kulturowo były i są odbierane na Kremlu jako przejawy słabości. Naturalnym elementem rosyjskiej polityki zagranicznej były za to agresja, groźba, szantaż,

1 Por. Б. Дубин, „Противовес”: символика Запада в России последних лет, „Pro et Contra” 8 (2004) nr 3, s. 23n.

przemoc i dezinformacja. Rosja funkcjonowała jako realna siła polityczna tylko w kontekście ekspansji. Bez niej bardzo szybko ujawniały się wewnętrzne słabości imperium, to zaś skutkowało mniej lub bardziej gwałtownymi kryzysami politycznymi.

Historycznie Rosja była archetypem kontynentalnego imperium². W rosyjskiej tradycji zawsze funkcjonował silny akcent poświęcony terytorium i granicom. Według filozofa Iwana Ilyina, „Rosja była organizmem przestrzeni i ducha”³. Lew Gumilow w swej pracy *Od Rusi do Rosji* podaje trzy determinanty wydarzeń historycznych: przestrzeń, czas i funkcjonujące w ramach dwóch pierwszych etnosy⁴. Gieorgij Gaczew stwierdzał, że dla Rosji „dal i szerokość były bardziej uprzywilejowane niż wysokość czy głębia, horyzont świata ważniejszy niż wertykał”⁵. Inny filozof, Konstantin Leontiew, uważał, że Rosja była skazana przez historię na to, by rosnąć, nawet wbrew swojej woli, stąd jej terytorium było postrzegane jako „ziemskie środowisko narodowego ducha”⁶. Politolog Stanisław Biełkowski pisał na łamach „Konsomolskiej prawdy” „Dla naszego narodu jest jedno przeznaczenie – imperium”⁷. Od czasu Iwana Kality (1328–1340) proces tzw. „zbierania ziem ruskich” stał się fundamentalnym *credo* polityki Moskwy na następne stulecia. Na zachodzie odbywał się on kosztem Rzeczypospolitej, Litwy, Szwecji i Turcji. Na wschodzie – po wyeliminowaniu w XVI wieku Kazania – rozwój terytorialny państwa był ograniczony jedynie przez możliwości komunikacyjne. Takie imperialne „przyrastanie” nie jest oczywiście niczym wyjątkowym w skali historii, jednak inni, kiedy natrafiali na zdecydowany opór, zazwyczaj się zatrzymywali – Rosja nie. Henry Kissinger pisał, że „Rosja w swoim marszu rzadko uznawała jakiekolwiek ograniczenia, powstrzymana w swoich zamiarach zamykała się w sobie, chowając ponurą urazę”⁸. Po II wojnie światowej przyszła kolej na głębszą penetrację. Wobec republik bałtyckich i wschodnich obszarów II Rzeczypospolitej zastosowano

2 Por. D. Trenin, *The end of Eurasia: Russia on the border between geopolitics and globalization*, Moscow 2001, s. 40.

3 И. Ильин, *Сущность и своеобразие русской культуры*, Москва 1996, s. 171.

4 Zob. L. Gumilow, *Od Rusi do Rosji*, Warszawa 1996, s. 8–9.

5 Г. Гачев, *Национальные образы мира: Америка в сравнении с Россией и Славянством*, Москва 1997, s. 622.

6 К. Леонтьев, *Восток, Россия и Славянство*, Москва 1996, s. 158.

7 С. Белковский, *России пора распрощаться с Внешним управляющим*, „Комсомольская правда” 19.04.2004.

8 H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 2003, s. 25.

prostą aneksję, wobec Europy Środkowo-Wschodniej – koncepcję budowy układu zwasalizowanych satelitów i buforów w nowym pojałtańskim świecie dwubiegunowym. Satelitami stały się kraje Układu Warszawskiego, buforami neutralne państwa pogranicza wschód-zachód: Finlandia, Austria, Jugosławia i sojusznicza Niemiecka Republika Demokratyczna (w nieco innej konstelacji geopolitycznej również Afganistan). System stalinowski chciał sięgać znacznie dalej. Rozszerzenie socjalistycznej społeczności miało obejmować Bliski i Daleki Wschód, Afrykę, Amerykę Łacińską i Azję Środkową. Im Związek Sowiecki był potężniejszy, tym bardziej czuł się zagrożony⁹. Był to jeden z tych wielkich paradoksów historii Rosji, które często uniemożliwiały jej zrozumienie¹⁰. Im bardziej – jak pisał Kissinger – Rosja stawiała się wielojęzycznym imperium, tym bardziej czuła się otwarta na ciosy¹¹. Dalszą konsekwencją takiego stanu była stała obawa, że imperium załamie się, jeśli nie będzie się rozwijać¹². W latach 70. ukuta została doktryna Breżniewa dotycząca charakteru tzw. imperium zewnętrznego. Oznaczała ona, że żaden spośród krajów tzw. demokracji ludowej nie miał prawa opuścić Układu Warszawskiego ani dokonać jakichkolwiek wewnętrznych zmian politycznych czy gospodarczych, które naruszałoby obowiązujący w „obozie” model ładu ustrojowego, społecznego i gospodarczego. Do jej powstania przyczyniły się interwencje zbrojne w Berlinie w 1953 roku, na Węgrzech w 1956 roku oraz w Czechosłowacji w 1968 roku¹³. W końcu lat 80. „imperium zewnętrzne” przestało istnieć, ale nie oznaczało to końca funkcjonowania doktryny Breżniewa. Zmieniła ona jedynie adresata, którym stały się republiki samego Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. Dwukrotnie zastosował ją Gorbaczow w Gruzji i na Litwie. Skutki były opłakane. Okazało się, że Moskwa nie budzi już strachu, a to z kolei oznaczało dalszą erozję Związku¹⁴. Próba pośpiesznego ratowania międzynarodowej roli „wielkiego mocarstwa” było powołanie do życia Wspólnoty Niepodległych Państw,

9 Por. P. Grudziński, *Powolne przewyciężanie Jalty*, „Rzeczpospolita” 27.11.1995; H. Kissinger, *Dyplomacja*, s. 148–149.

10 W dużym stopniu było to założenie słuszne. Imperialne rozrastanie się ZSRR, a wcześniej Rosji, w sposób nieuchronny generowało nowe problemy międzynarodowe poprzez wkraczanie w obszary zainteresowania innych światowych mocarstw. Rodziło też problemy natury wewnętrznej, jako że wielonarodowe imperium było coraz mniej spójne narodowo.

11 Zob. H. Kissinger, *Dyplomacja*, s. 148.

12 Zob. H. Kissinger, *Dyplomacja*, s. 152.

13 Por. P. Grudziński, *Powolne przewyciężanie Jalty*, s. 8–9.

14 Por. P. Grudziński, *Powolne przewyciężanie Jalty*, s. 8–9.

wszak, jak pisał Dimitrij Trenin, każda potęga potrzebuje „świty” i „klienteli” politycznej¹⁵, a samo istnienie Wspólnoty do pewnego stopnia odzwierciedlało „wielkomocarstwowy” status Rosji. Związek ten nie mógł co prawda dorównywać siłą i znaczeniem dawnemu Układowi Warszawskiemu czy Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, mógł jednak tworzyć miraż potęgi, którą władza polityczna starała się wykorzystać zarówno w kontaktach z otoczeniem zewnętrznym, jak i własnym społeczeństwem.

Wraz z nastaniem nowej Rosji mogło się wydawać, że proces imperialnego przyrastania uległ ostatecznemu zatrzymaniu. Tak zwana doktryna Miedwiediewa nie tylko wskazywała na chęć reintegracji przestrzeni sowieckiej (z Moskwą jako hegemonem), lecz także określała cel historycznej penetracji Moskwy, który w XXI wieku na powrót przyjął wymiar wykraczający poza granice Rosji. Geopolityczne frustracje i poszukiwanie własnego miejsca w świecie prodwubiegunowym skonkludował Władimir Putin¹⁶, który określił rozpad państwa sowieckiego jako „największą katastrofę geopolityczną XX wieku”¹⁷. Podjął też próbę restytucji imperium, odwołując się do mitów i kodów kulturowych rosyjskiej tożsamości imperialnej. Efektem była bezpośrednia agresja na Ukrainę w 2022 roku.

Celem niniejszej analizy jest omówienie najważniejszych idei konstruujących ekspansywną ideologię współczesnej Rosji: idee „zbierania ziem ruskich”, „teorię trzeciego Rzymu”, mitu „zjednoczenia Ukrainy z Rosją w roku 1654” oraz „ruskiego miru”. Analiza ma również na celu przybliżenie ideologicznych motywów rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 roku.

15 Zob. Д. Тренин, *Россия и конец Евразии*, „Pro et Contra” 9 (2005) nr 1, s. 16.

16 W badaniach przeprowadzonych przez centrum Levady na początku 2016 roku aż 56 proc. ankietowanych uważało, że epoka Jelcyna przyniosła krajowi więcej złych rzeczy niż pozytywnych, niemniej był to i tak wyraźny spadek w stosunku do badań z grudnia 2000 roku (75 proc. wskazań). Rozpad ZSRS pozytywnie oceniało 15 proc. przy 54 proc. wskazań przeciwnych. W opisie badań zauważono, że ten ostatni wskaźnik stale rośnie, ale było to z pewnością spowodowane lansowaną przez reżim Putina imperialną polityką międzynarodową i deklarowanym przez prezydenta negatywnym stosunkiem do rozpadu państwa sowieckiego. Zob. *Отношение россиян к Борису Ельцину остается негативным*, <https://www.levada.ru/2016/02/01/otnoshenie-rossiyan-k-borisu-eltsinu-ostaetsya-negativnym/> (10.10.2022). W badaniu z grudnia 2021 roku aż 63 proc. Rosjan wyrażało żal powodu rozpadu ZSRS. Zob. *Ностальгия по СССР*, <https://www.levada.ru/2021/12/24/nostalgiya-po-sssr-3/> (26.12.2022).

17 В. Путин, *Крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века*, <https://www.pravda.ru/politics/50878-poslanie/> (26.05.2025).

„Zbieranie ziem ruskich” i idea „trzeciego Rzymu”

Ważnym i często podnoszonym czynnikiem rzutującym na tożsamość cywilizacyjną dzisiejszej Rosji, a w konsekwencji na kulturowe postrzeganie władzy, miała jej historia¹⁸, przede wszystkim doświadczenia komunizmu, wcześniej zaś niewola tatarska oraz przyjęcie kulturowej tradycji Bizancjum¹⁹. Zaakceptowanie tego założenia skłania nas do przyjęcia tezy, że źródła zachowań politycznych, a także specyficznego, nacechowanego przemocą sposobu prowadzenia relacji międzynarodowych, tkwią w odległej i bliższej przeszłości historycznej. Pojmowanie władzy i przywództwa można zaliczyć do cech kulturowych, właściwych dla określonych zbiorowości. Ich analiza niejednokrotnie pozwala na uchwycenie powiązań i wewnątrzsystemowych oddziaływań, których istotą są wertykalne relacje między układem władzy i rządzonymi. W konkretnych czasach mamy do czynienia z zapotrzebowaniem na konkretny typ przywódcy, zależy on jednak również od czynników kulturowych, a zwłaszcza od ukształtowanego historycznie modelu kultury politycznej cechującego daną zbiorowość. Wydaje się, że w rosyjskich warunkach energia płynąca z przeszłości historyczno-kulturowej w dalszym ciągu daleka jest od wyczerpania, szczególnie jeśli wiąże się z postrzeganiem rzeczywistości międzynarodowej. Michaił Krasnow i Ilja Szabliński pisali, że Rosja tak długo żyła w warunkach władzy absolutnej, że w politycznej świadomości narodu dominujące znaczenie zaczęło odgrywać nie to „jak” państwo jest rządzone, lecz „kto” nim rządzi²⁰. Owego przywiązania społeczeństwa do silnej władzy nie można jednak przypisać – o czym przekonuje Richard Pipes – czynnikom genetycznym. Na obszarze Rusi funkcjonowały republiki kupieckie – Nowogród Wielki i Psków, które

18 Por. Ю. С. Пивоваров, А. И. Фурсов, „Русская Система” как попытка понимания русской истории, „Polis” 2001 nr 4, s. 37–49. Dyskusje o przeszłości cywilizacyjnej Rosji i jej wpływie na współczesność determinowane są zwykle trzema założeniami: 1. Rosja zsunęła się, wbrew swojej woli, z wyznaczonej jej drogi cywilizacyjnego rozwoju i kiedy na nią powróci, z sukcesem zacznie wcielać elementy liberalnej demokracji w stylu zachodnim. 2. Rosja była i zostanie państwem typu azjatyckiego, tj. niezdolnym do reform liberalno-demokratycznych. 3. Rosja znajduje się na skrzyżowaniu wschodniej i zachodniej cywilizacji i wciąż nie jest w stanie wybrać modelu rozwoju. Por. И. В. Мостовая, А. П. Скорик, *Архетипы и ориентеры российской ментальности*, „Polis” 1995 nr 4, s. 69.

19 Por. J. Chłopecki, *Dezintegracja czy transformacja?*, w: *Rosja. Kontynuacja czy punkt zwrotny?*, red. W. Bonusiak, K. Sowa, Rzeszów 1994; J. Dogońska, *Cywilizacyjna tożsamość Rosji*, Toruń 1997; Z. Ma-dej, *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*, Warszawa 1993.

20 Zob. М. А. Краснов, И. Г. Шаблинский, *Российская система власти: треугольник с одним углом*, Москва 2008, s. 4.

przyznawały swoim obywatelom prawa porównywalne do tych, którymi cieszyli się zachodni Europejczycy, a często nawet je przewyższające²¹. W opinii amerykańskiego uczonego głównym powodem słabości Rosji w sferze rozwoju praw i swobód była likwidacja własności ziemi w Wielkim Księstwie Moskiewskim, państwie, które podbiło całą Ruś i narzuciło jej system polegający na tym, że monarcha nie tylko rządził państwem i poddanymi, ale był też ich właścicielem²². W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na istotny fakt. Władza patrymonialna była czymś naturalnym także w Europie Zachodniej, z tym że zaczęła się ona załamywać już we wczesnym średniowieczu. Podobna tendencja panowała w księstwach ruskich i prawdopodobnie gdyby nie najazd mongolski, sytuacja znacząco nie odbiegałaby od tej w pozostałej części Europy.

W XIV wieku Moskwa rozpoczęła wielowiekowy proces budowy mocarstwa – „zbierania ziem ruskich” – który trwa po dziś dzień. Gwałtownie rozrastające się państwo potrzebowało silnej władzy, by skutecznie walczyć o niezależność od Mongołów, a następnie realizować politykę podboju („zbierania ziem ruskich”) – oba te działania były absolutnie naturalne, musiały więc odbywać się za swoistą „sankcją społeczną”. Sama Rosja powstała jednak stosunkowo późno (faktycznie na początku XVI wieku) raczej poprzez podbój (a nie zjednoczenie) państw ruskich przez Wielkie Księstwo Moskiewskie. Wydarzenie to (a wcześniej zależność od Mongołów) zakwestionowały dotychczasową ewolucję praw społecznych i rozpoczęły historię Rosji od początku – wczesnośredniowiecznej monarchii patrymonialnej²³. Niszcząc Wielki Nowogród, Iwan IV zlikwidował resztki republikańskich tradycji Rusi. Opricznina była ostatnim etapem pełnego podporządkowania społeczeństwa nieograniczonej władzy cara²⁴.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, która tradycja – mongolska czy bizantyjska – okazała się ważniejsza w procesie tworzenia rosyjskiej tożsamości. Państwo mongolskie dało Moskwie całość praktycznych wzorów jak zbudować imperium. Cesarstwo Moskiewskie, a następnie Imperium Rosyjskie to w pewnym sensie kontynuacja państwa, jakie stworzył Temudżyn. Wewnątrz Ordy

21 Zob. R. Pipes, *Wolność a własność*, Warszawa 2000, s. 241–311.

22 Zob. R. Pipes, *Wolność a własność*, s. 242.

23 Por. М. Краснов, *Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа*, Москва 2006, s. 14.

24 Por. K. Pietkiewicz, *Historia państwa rosyjskiego*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. naukowa A. Mironowicz, t. 3: *Rosja*, Lublin 2013, s. 22.

funkcjonowała cała mozaika ras, języków i religii. Spoiwem było tu jedynie bezwzględne posłuszeństwo wobec chana. Iwan III, Wasyl II i Iwan IV starali się zaprowadzić podobny model władzy w Moskwie. Osoba panującego stawała się swoistym totemem, odwołującym się do tradycji rzymskiej, ale w swej istocie ukształtowanym przez Mongołów. W Imperium Rzymskim i Bizantyjskim pozycja imperatora zewnętrznie tylko przypominała pozycję mongolskiego chana. *Divinus* był jednak ograniczony prawem. W Rosji funkcjonował poza prawem. W tradycji rosyjskiej kategoria „prawo” była przeciwstawiana „łasce”, co nadawało jej zabarwienie negatywne. Przestrzeganie zasad prawa rozumiano jako niewolę i podporządkowanie się konieczności, jako przykazanie „wymyślane” przez człowieka, nie zaś pochodzące od Boga²⁵. Ten negatywny stosunek do prawa został przeniesiony na czasy współczesne. Moskwa przypomina Rzym w jednym – w stawianiu ogromnego nacisku na unifikację religijną, kulturową i językową zamieszkującej jej ludności: najpierw przez chrześcijaństwo, a potem przez kult państwa i władzy. Rosja (Wielkie Księstwo Moskiewskie) zajęła miejsce Bizancjum, a jej władca – miejsce bizantyjskiego *basileusa*, przejmując, wraz z ręką księżniczki Zoe (1472), dziedzictwo imperatora. Na początku XVI wieku umacniająca się w Rosji sakralizacja władzy, a tym samym monarszy absolutyzm, otrzymała też uzasadnienie ideologiczne. Filoteusz z Pskowa stworzył ideologię Rusi jako trzeciego wcielenia boskiego cesarstwa na ziemi, po Rzymie i Bizancjum – obrońcy prawdziwego chrześcijaństwa. W 1547 roku Iwan IV przyjął tytuł cesarza wschodniorzymskiego i bizantyjski herb – dwugłowego orła, a prawosławny metropolita moskiewski tytuł patriarchy Moskwy i Wszechrusi (1589). Car Rosji stawał się odtąd jedynym legalnym spadkobiercą tradycji Rzymu i Bizancjum. Przypadła mu rola obrońcy wiary w jej nieskażonej herezją formie (ortodoksji). Rządy Iwana IV to czas, kiedy koncepcja Moskwy jako „trzeciego Rzymu” stała się doktryną polityczną. Przesłanie Filoteusza przekształcono w kult państwa. Wizja imperialna, traktująca Moskwę jako prawdziwy „trzeci Rzym”, obowiązywała przez całą historię Cesarstwa Rosyjskiego²⁶. W kolejnych stuleciach stanowiła podstawę ideową rosyjskich dążeń do budowania nowożytnego imperium. Nie ulega wątpliwości, że praktyczne próby urzeczywistnienia teorii „trzeciego Rzymu”, kończyły się katastrofą zarówno dla narodów będących celem rosyjskiej ekspansji, jak i dla

25 Por. M. Broda, „Zrozumieć Rosję”? O rosyjskiej zagadce-tajemnicy, Łódź 2011, s. 94.

26 Por. M. Mazuś, *Koncepcje ideologiczne „Moskwa – III Rzym” oraz „Kijów – II Jerozolima” w ujęciu porównawczym*, „Slavia Orientalis” 64 (2015) nr 3, s. 465–475.

samego narodu rosyjskiego, który zawsze płacił wysoką cenę za imperialne ambicje swoich przywódców²⁷.

Piotr I wprowadził na swoim dworze wzory bizantyjskiego posłuszeństwa względem monarchy. Jego zaufany, biskup pskowski Teofan Prokopowicz, podjął się również stworzenia idei, według której boska cześć powinna być oddawana nie hierarchom kościoła, ale carowi²⁸. Warto przy tym zauważyć, że sakralizacja władzy w Rosji wzmocniła jedynie świadomą tendencję do umacniania „samodzierżawia” przez panów Kremla. W tym wypadku tradycje wschodniego cesarstwa okazały się bardzo pomocne. Faktem jest też, że religijne teksty Bizancjum zostały w Rosji specyficznie zinterpretowane, co było między innymi powodem późniejszego rozłamu w Cerkwi. W doktrynie religijnej Konstantynopola istniał paralelizm monarchy i Boga, jednak idea ta nie zakładała sakralizacji monarchy. Przyznawała jedynie *basileusowi* szczególną charyzmę, na mocy której mógł być traktowany jako istota nadprzyrodzona²⁹. W tym kontekście obdarzenie carów moskiewskich boskimi atrybutami wydaje się jedynie skutkiem pewnej potrzeby związanej z procesem „zbierania” ziem ruskich i umacnianiem monarchii, a nie wynikiem prostej adaptacji wzorów bizantyjskich. Początkowo siła i autorytet carów wynikały bardziej z przywiązania poddanych do władzy w ogóle, nie zaś z jej sakralnej oprawy. Osłabieni niepowodzeniami politycznymi carowie zaczęli korzystać ze swoich atrybutów religijnych. Sakralizacja władzy nie wynikała przy tym z potrzeb duchowych społeczeństwa, lecz była stymulowana przez Kreml i grono ideologów. Zasadniczą zmianę przyniosła dopiero pierwsza połowa XIX wieku. Wzrost despotyzmu, a w konsekwencji także kultu władcy, zaczął hamować naturalną w Europie ewolucję monarchii. W czasie gdy na Zachodzie zaczęły powstawać pierwsze państwa demokratyczne, carowie i ich otoczenie strzegli swoich prerogatyw.

27 Por. В. В. Газін, „Русский мир” – „Третій Рим”: дві концепції в зовнішній політиці Москви, w: „Русский мир”: нові реалії старого міфу. Матеріали круглого столу, від. за випуск: В. С. Степанков, отець Юрій (Матвейцов), Кам'янець-Подільський 2011, s. 18.

28 Por. Ф. Прокопович, Слово в день святого благоверного князя Александра Невского, w: Ф. Прокопович, Сочинения, ред. И. Еремін, Москва–Ленинград 1961, s. 97–98.

29 Por. B. A. Uspienski, W. M. Żywow, Car i Bóg. Semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji, przeł. H. Paprocki, Warszawa 1992, s. 14.

Mit zjednoczenia Ukrainy z Rosją w roku 1654 i „ruski mir”

Władimir Putin w swym wystąpieniu do narodu z 21 lutego 2022 roku, tj. na dwa dni przed atakiem Rosji na Ukrainę, stwierdził m.in., że jest ona integralną częścią historii Rosji i dlatego Rosja musi przenieść prawa na terytoria, które były częścią Imperium Rosyjskiego³⁰. Wypowiedziane przez prezydenta Rosji słowa w dużej mierze pokrywały się z treścią jego artykułu z 12 lipca 2021 roku *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*³¹. Punktem wyjścia dla podjętych przez niego rozważań było przyjęcie założenia o „jednym narodzie ruskim”, obejmującym trzy gałęzie: Wielkorusów, Małorusów (obecnych Ukraińców) i Białorusów (obecnych Białorusinów) „Rosjanie i Ukraińcy – jak pisał Putin – to jeden naród, jedna całość”³². Co więcej, owa wspólnota, jak podkreślał, miała się opierać na tożsamej tradycji historycznej i duchowej:

Zarówno Rosjanie, Ukraińcy, jak i Białorusini – jak czytamy w artykule – są spadkobiercami Starej Rusi, która była największym państwem w Europie. Plemiona słowiańskie i inne na rozległym obszarze – od Ładogi, Nowogrodu, Pskowa po Kijów i Czerernihów – zjednoczył jeden język (teraz nazywamy go staroruskim), więzi gospodarcze, władza książąt z dynastii Rurykowiczów. A po chrzcie Rusi – i jedna wiara prawosławna. Duchowy wybór św. Włodzimierza, który był i Nowogrodzkiem i Wielkim Księciem Kijowskim, i dziś w dużej mierze określa nasze pokrewieństwo³³.

Putin wskazywał, że owo przejęcie było m.in. pokłosiem dążenia sympatyków powstania Chmielnickiego do uzyskania autonomii od Rzeczypospolitej i dlatego jak dowodził, dokonało się przy pełnej aprobachie mieszkańców tych terenów, czego nie było przy zawieraniu Unii Lubelskiej.

W związku z tym opisując zdarzenia, jakie nastąpiły po zawarciu ugody perejaśławskiej z roku 1654, na mocy której Ukraina została poddana władzy cara, podkreślał, że: „posłowie Bohdana Chmielnickiego i Moskwy objechali

30 Por. D. Moliński, *Putin przemówił do narodu. Mówił o „dekomunizacji” Ukrainy. Potem wskazał palcem na Polskę*, „Gazeta.pl” 21.02.2022, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,28138309,putin-przemowil-do-narodu-mowil-o-dekomunizacji-ukrainy.html> (8.04.2022).

31 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021, https://poland.mid.ru/pl/1941-1945%20pobeda/artyku_prezydenta_federacji_rosyjskiej_w_adimira_putina_o_historycznej_jedno_ci_rosjan_i_ukrai_c_w_o/ (8.04.2022).

32 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

33 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

kilkadzieściat miast, w tym Kijów, których mieszkańcy złożyli przysięgę rosyjskiemu carowi. Nawiasem mówiąc, nic takiego nie wydarzyło się po zawarciu Unii Lubelskiej”³⁴. Akcentował też, że: „w Imperium Rosyjskim trwał aktywny proces rozwoju małopruskiej tożsamości kulturowej w ramach wielkiego narodu rosyjskiego, który jednoczył Wielkorusów, Małorusów i Białorusinów”, dowodził, iż w tym samym czasie, tj. w XIX wieku, w środowisku polskiej elity i części małorosyjskiej inteligencji narodził się pogląd o „odrębnym od rosyjskiego narodzie ruskim”. Ponieważ – w jego ocenie – był on pozbawiony podstaw historycznych, to także i wszelkie wnioski bazowały na różnych konfabulacjach:

Do tego stopnia że Ukraińcy rzekomo wcale nie są Słowianami, albo wręcz przeciwnie, że Ukraińcy są prawdziwymi Słowianami, a Rosjanie, „Moskale” – nie. Takie „hipotezy” są coraz częściej wykorzystywane do celów politycznych jako instrument rywalizacji między państwami europejskim³⁵.

Ukraińska idea narodowa była też postrzegana przez Putina jako pokłosie swego rodzaju prowokacji władz austro-węgierskich, które użyły jej jako przeciwwagi „zarówno do polskiego ruchu narodowego, jak i moskalofilskich nastrojów w Galicji”³⁶. Również ustosunkowując się do państwowości ukraińskiej po I wojnie światowej, prezydent Rosji podkreślił jej krótkotrwałość, chwilowy charakter, co w jego ocenie miało wynikać z faktu, że była ona pod pełną obcą kontrolą³⁷.

Idea więzi Moskwy z Rusią Kijowską odegrała zasadniczą rolę w przywróceniu Ukrainy „na właściwe łono” w akcie ugody zawartej w Perejaśławiu 1654 roku. Nadając nieco później temu aktowi miano „Wossojedinienia Ukrainy z Rossiję” – jak trafnie skonkludowała Teresa Chynczewska-Hennel – podkreślono fakt ponownego połączenia, bowiem zgodnie z teorią przesunąć

34 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

35 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

36 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

37 „Ci, którzy dziś oddali Ukrainę pod pełną obcą kontrolę, powinni pamiętać, że wówczas, w 1918 roku, taka decyzja okazała się fatalna dla rządzącego w Kijowie reżimu. Przy bezpośrednim udziale sił okupacyjnych Rada Centralna została obalona, a do władzy doszedł hetman Pawło Skoropadski, proklamując zamiast Ukraińskiej Republiki Ludowej państwo ukraińskie, które faktycznie było pod protektorem niemieckim” (W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021).

Ukraina i Rosja były wcześniej jednością³⁸. Do upowszechnienia tego mitu przyczyniły się w niemałym stopniu obchody 300-lecia owego „zjednoczenia” Ukrainy z Rosją. W celu wykluczenia różnych interpretacji dziejów Ukrainy zostały opracowane, a także zatwierdzone przez Komitet Centralny Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego tzw. *Tezy w 300. rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją (1654–1954)*³⁹. Miały one ponadto służyć konsolidacji historycznej rosyjskiego i ukraińskiego narodu. Co więcej, sformułowane w okólniku partyjnym opinie powinny stać się obowiązkowe dla wszelakich studiów nad historią Ukrainy, Historycy byli zobowiązani do dostosowywania faktów do określonych w *Tezach* schematów. Dogłębna analiza rzeczonych tez ewidentnie wskazuje na ich ideologiczne i polityczne pokrewieństwo z ideą „ruskiego miru”⁴⁰.

Ograniczymy się tutaj do zasygnalizowania najważniejszych z nich. Przez cały dokument przewija się zasadnicza idea sformułowana przez Włodzimierza Lenina, mówiąca o niezwyklej bliskości narodów: rosyjskiego i ukraińskiego, wyrażającej się w języku, miejscu zamieszkania, charakterze i historii. Wszystkie trzy narody słowiańskie „wywodzą się z jednego korzenia” – staroruskiego narodu ruskiego, który stworzył staroruskie państwo – Ruś Kijowską. Stopniowo z jednego staroruskiego narodu – utworzyły się trzy braterskie narodowości – rosyjska, ukraińska i białoruska z właściwymi im cechami językowymi, kulturowymi czy sposobu życia.

Należy tu podkreślić, że twórcom nie chodziło o istnienie odrębnych języków, kultur i sposobu życia w wyodrębnionych narodach, ale o „specyficzne cechy języka, kultury i stylu życia”, czyli rozumiano, że istniała nadal wspólnota zarówno językowa, jak i kulturowa. Autorzy wspomnianych tez podkreślali, że mimo wszystkich historycznych rozbieżności narody rosyjski, ukraiński i białoruski zachowały przez wieki świadomość nie tylko jedności pochodzenia, bliskość języka i kultury, lecz także wspólnoty ich przeznaczenia. Oprócz tego, lansując ideę mesjańskiej roli państwa rosyjskiego i narodu rosyjskiego w świecie wschodniosłowiańskim, dowodzili, że prowadzący walkę

38 Zob. T. Chynczewska-Hennel, „*Iungit et sociatjedne członki i serca z dawności naszych*” – o unii hadziackiej w 360 rocznicę. O unii hadziackiej raz jeszcze, „*Studia Polsko-Ukraińskie*” 6 (2019), s. 42.

39 *Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.)*, одобрены Центральным Комитетом Коммунистической партии Советского Союза, Москва 1954.

40 В. С. Степанков, „*Русский мир*” й історія України: реанімація імперського міфу возз’єднання братніх народів, в: „*Русский мир*”: нові реалії старого міфу, s. 10–13.

wyzwoleńczą Chmielnicki dostrzegał niemożność uratowania narodu ukraińskiego bez jego zjednoczenia z wielkim narodem rosyjskim i uparczywie dążył do zjednoczenia Ukrainy z Rosją. Jednocząc się zaś z Rosją w ramach jednego państwa rosyjskiego, uratował Ukrainę przed zniewoleniem przez szlachecką Polskę i wchłonięciem przez sułtanat Turcji. Wreszcie tezy głosiły ideę bezpieczeństwa Ukrainy, niezdolności narodu ukraińskiego do samodzielnego życia państwowego i politycznego bez poparcia – „wielkiego sojusznika, wiernego przyjaciela i obrońcy w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe”⁴¹. Trzeba też dodać, że to właśnie w nich sformułowano doktrynę, zgodnie z którą wszyscy bojownicy o wywalczenie niezależności Ukrainy od Rosji zostali ogłoszeni „podłymi zdrajcami”, burżuazyjnymi nacjonalistami i „najzacieklejszymi wrogami” narodów ukraińskiego i rosyjskiego.

Konkludując, należy jeszcze raz zaakcentować, że teoria „ruskiego miru”, którą dziś starają się narzucić społeczeństwu ukraińskiemu Putin i jego współpracownicy, jest skierowana przeciwko niepodległości Ukrainy. Jest to zakamuflowana reanimacja starego rosyjskiego mitu imperialnego, głoszącego, że Ukraińcy, Rosjanie i Białorusini są jedynymi narodami braterskimi, których korzenie sięgają Rusi Kijowskiej. Dlatego też dyrektor Narodowego Instytutu Badań Strategicznych Narodowej Akademii Nauk Wołodymyr Horbulin uważa, że „pojęcie i ideologia «ruskiego miru» powinny być zakazane w prawie międzynarodowym z powodu wyraźnie szowinistycznego i nazistowskiego charakteru”⁴². Przytaczając wydarzenia, jakie miały miejsce podczas walk na wschodzie Ukrainy, argumentuje on, że «ruski mir» to nic innego jak prawosławna wersja «państwa islamskiego»⁴³.

Jak zauważył Tomasz Stryjek, w odniesieniu Putina do „państwa ukraińskiego powołanego w rosyjskiej części Ukrainy w czasie rewolucji 1917–1921 przejawiała się przekonanie, że jakakolwiek państwowość tego narodu niezależna od Rosji może powstać – także współcześnie – jedynie jako twór sił zewnętrznych i jako taka jest skazana na rychły upadek”⁴⁴. Zdaniem Putina szczególną

41 B. C. Степанков, „Русский мир” й історія України, s. 12.

42 Tak naprawdę w Rosji toczyła się i nadal toczy dyskusja, czym w ogóle jest „ruski mir”. Zob. В. Д. Попков, *Русский мир. Философские рамки понимания проблемы*, „Вопросы философии” 2021 nr 7, s. 27–37.

43 Za: O. Wasiuta, „Russki mir” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017 nr 21, s. 82.

44 T. Stryjek, *Łyżka miodu w beczce dziegciu? Putin o historii Ukrainy na trzydziestolecie jej niepodległości, „ohistorie”*, 31.10.2021, <https://ohistorie.eu/2021/10/31/lyzka-miodu-w-beczce-dziegciu-putin-o-historii-ohistorie/>

rolę w procesie tworzenia się narodu ukraińskiego odegrała sowiecka polityka narodowa, która: „zamiast dużego narodu rosyjskiego, trójjedynego narodu złożonego z Wielkorusów, Małorusów i Białorusinów – utrwaliła na szczęblu państwowym zapis o trzech odrębnych narodach słowiańskich: rosyjskim, ukraińskim i białoruskim”⁴⁵. Ponadto większość ziem – jak twierdził, które do dzisiaj znajdują się pod zwierzchnictwem Ukrainy, zostały do niej przyłączone w okresie funkcjonowania Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich⁴⁶.

Rzeczona argumentacja doprowadziła go do następującej konkluzji:

współczesna Ukraina jest w całości dziełem epoki sowieckiej. Wiemy i pamiętamy, że w dużej mierze powstała kosztem historycznej Rosji. Wystarczy porównać, które ziemie zjednoczyły się z państwem rosyjskim w XVII wieku i z jakimi terytoriami Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka opuściła Związek Sowiecki⁴⁷.

Należy tu z całą mocą podkreślić, że zastosowana w omawianym tekście narracja nie tylko kwestionowała istnienie ukraińskiego narodu, lecz także odmawiała Ukrainie prawa do istnienia jako samodzielnego państwa, posiadającego własny język oraz zróżnicowaną kulturę.

Zarówno wygłoszone przez Putina orędzie do narodu, jak i jego artykuł wyrastają z przejętej przez niego koncepcji „ruskiego miru”⁴⁸. Warto zauważyć, że owa koncepcja stała się przedmiotem zainteresowań rosyjskich kół intelektualnych już w latach 90. ubiegłego stulecia i była wynikiem rozpadu ZSRS oraz rodzącej się potrzeby znalezienia nowych strategii w dziele zjednoczenia rozproszonych rosyjskojęzycznych rodaków.

Szczególłą rolę w rozwoju idei „ruskiego miru” odegrał rosyjski metodolog i politolog Piotr Szczedrowickij. W jednym ze swoich artykułów: *Русский*

-ukrainy-na-trzydziestolecie-jej-niepodleglosci/ (8.04.2022).

45 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

46 „W 1939 roku ziemie, wcześniej zagarnięte przez Polskę, powróciły do ZSRR. Znaczna ich część została przyłączona do radzieckiej Ukrainy. W 1940 roku część Besarabii, zajęta przez Rumunię w 1918 roku oraz północna Bukowina weszły do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W 1948 roku – Wyspa Węży na Morzu Czarnym. W 1954 roku krymski obwód Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej został przekazany Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej – z rażącym naruszeniem obowiązujących wówczas norm prawnych” (W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021).

47 W. Putin, *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021.

48 Sam termin ma korzenie sięgające XI wieku. Por. M. Laruelle, *The „Russian World”. Russia’s soft power and geopolitical imagination*, Center on Global Interests, 2015, s. 3.

*мир и Транснациональное русское*⁴⁹ zdefiniował ją jako sieciową strukturę wielkich i małych wspólnot myślących i rozmawiających w języku rosyjskim. W jego rozumieniu cechą określającą „ruski mir” jest dążenie do rozszerzenia sfery wpływów nie tylko na terytorium współczesnej Rosji i rosyjskiego etnosu⁵⁰. Z kolei inny badacz tego zagadnienia, historyk ukraiński Włodzimierz Hazin zauważył, że w idei „ruskiego miru” możemy dostrzec następujące założenia: zjednoczenie wszystkich Rosjan i rosyjskojęzycznych pod jednym berłem – przyłączenie się do tego świata wszystkich prawosławnych (nawet nie-Rosjan i nie-Słowian) – dystansowanie się od Europy z jej „zgniłymi” wartościami z demokracją na czele⁵¹. Olga Wasiuta pisała natomiast, że „«[r]usski mir» jest systemowym, agresywnym propagowaniem rosyjskich idei imperialistycznych na poziomie symboli politycznych, języka i kultury. To jest forma nieograniczonego wpływania na świadomość i zachowania ludzi, celowego zniekształcania historii”⁵².

Niezależnie od tego, jak zdefiniujemy ideę „ruskiego miru”, wydaje się, że dwie kwestie są tu bezdyskusyjne: Po pierwsze, idea ta skierowana jest w pierwszym rzędzie przeciwko niezależności Ukrainy. Jej celem jest zarówno pozbawienie Ukraińców własnej historii, bez której, jak wiadomo, nie ma pamięci narodowej, oraz wywołanie przeświadczenia, że Ukraina nie może istnieć i funkcjonować bez Rosji, bez jej pomocy zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej i kulturowej⁵³. Po drugie, opiera się ona w głównej mierze na mitach rosyjskiej historii. Jest ponadto bardzo wyrazistym przykładem wykorzystywania historii jako narzędzia w ręku Putina, który wobec braku dowodów źródłowych posługuje się mitami, legendami, domysłami i dowolną interpretacją.

Funkcjonowanie w ramach ideologii „ruskiego miru”, założenia, że Ukraińcy, Rosjanie i Białorusini należą do jednego bratniego narodu, opiera się na wiekowym micie o „jedynym narodzie ruskim” z przesuwanym centrum

49 П. Щедровицкий, *Русский мир*, „Независимая газета” 11.02.2000, https://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html (21.04.2022).

50 „Чем большему числу отдельных граждан других государств нужна Россия, тем устойчивее позиции России в мире. Основы устойчивости и нужности формирующаяся русская государственность может и должна искать в пределах русского мира, в политике конструктивного развития его мировых сетей” (П. Щедровицкий, *Русский мир*).

51 Zob. B. B. Газін, „Русский мир” – „Третій Рим”, s. 16.

52 O. Wasiuta, „Russki mir” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, s. 68.

53 Zob. С. А. Копилов, *Вступне слово на круглому столі „Русский мир”: нові реалії старого міфу*, w: „Русский мир”: нові реалії старого міфу, s. 4–5.

władzy. Zakładał on, że z tego jednego narodu ruskiego w pewnym okresie dziejowym wynurzyły się trzy narodowości – rosyjska, ukraińska i białoruska. Wraz z upadkiem Rusi Kijowskiej w XIII wieku naczelny ośrodek monolitycznej państwowości ruskiej przesunął się na północ, do Suzdala i Włodzimierza nad Kłazmą, a potem do Moskwy⁵⁴. Należy zaznaczyć, że tak koncepcję jednego narodu, jednego społeczeństwa, jak i jednej historii stworzył moskiewski metropolita Makary⁵⁵ w dobie panowania Iwana IV. Co ciekawe, jego idea została rozpropagowana także na terytorium Ukrainy, albowiem została wprowadzona w końcu XVII stulecia do szkolnego podręcznika Sinopsis⁵⁶. Teorię przesunąć podjęli dziewiętnastowieczni historycy rosyjscy, tzw. przedstawiciele „szkoły państwowościowej”, którzy uważali państwo za najwyższą formę życia społecznego i odgrywającą najważniejszą rolę w procesie historycznym. Wśród nich szczególne miejsce zajmował Siergiej M. Sołowiow, który swoje poglądy przedstawił w 29 tomach historii Rosji, publikowanych w latach 1861–1876⁵⁷. U podstaw jego koncepcji legło przekonanie o jedności „ruskiego narodu”. Początek – jak dowodził – sławnej historii tego narodu zapoczątkował książę Oleg, od którego wywodzi się władza książęca. Wtedy też zaczął się formułować rosyjski naród, lecz jedności jeszcze w tym momencie nie było, ponieważ kniaziowie przynosili się z miejsca na miejsce. Tylko jeden z kniaziów mocno osadził się na Suzdalszczyźnie, dokąd uciekła przed najazdami Tatarów duża część populacji. Andrzej Bogolubski – jak kontynuował Sołowiow – po opuszczeniu Kijowa przeniósł się do Włodzimierza, który ustanowił swoją nową stolicą. W tym też czasie „naród ruski” podzielili się na dwie części: jedna udała się na północ, druga zaś, pozostając pod władzą Litwy i Polski, zerwała związek z mieszkańcami północy, zachowując z nimi jednak więź religijną i państwową⁵⁸. Propagował ideę przesunąć inny znaczący historyk rosyjski Wasyl Kluczewski, który poza tym przychylił się do innej teorii, a mianowicie teorii

54 Por. T. Chynczewska-Hennel, *Czy historycy uporali się z „teorią przesunięcia”*, w: *Dziedzictwo polsko-ukraińskie. The Polish-Ukrainian Heritage. Studies of Political Science*, red. S. Chazbijewicz, M. Melnyk, K. Szulborski, t. 2, Olsztyn 2006, s. 19.

55 Por. Л. А. Ольшешевская, Макарий, w: *Московская энциклопедия*, т. 1: *Лица Москвы*, кн. 2: *и-м.*, Москва 2008, s. 511–512.

56 Por. T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985, s. 37.

57 Por. Н. Полонська-Василенко, *Дві концепції історії України і Росії*, Мюнхен 1964, s. 22.

58 Por. Н. Полонська-Василенко, *Дві концепції історії України і Росії*, s. 22.

„przesiedlenia moskiewskiego” – przeniesienia się ludności Kijowszczyzny na północny wschód na czas najazdów tatarskich⁵⁹.

Zakończenie

Konsekwentnie budowana ideologia imperialna – „zbieranie ziem ruskich”, „trzeci Rzym”, „zjednoczenie 1654” czy „ruski mir” – były ideologiczną podbudową ciągłej ekspansji Moskwy, a następnie Rosji, która trwała od XIV wieku do czasów obecnych. W XIV wieku Moskwa rozpoczęła wielowiekowy proces budowy mocarstwa („zbierania ziem ruskich”), który z krótkimi przerwami (raczej epizodami) i w zmieniających się uwarunkowaniach międzynarodowych umożliwił powstanie rosyjskiego imperium. Także dziś w zupełnie nowej konstelacji polityki międzynarodowej możemy zaobserwować konsekwentne dążenie Moskwy do odbudowy dawnego obszaru imperialnego. Gwałtownie rozrastające się państwo potrzebowało silnej władzy, by skutecznie realizować politykę podboju. Kluczowym źródłem legitymizacji despotycznej i spersonalizowanej władzy w Rosji było więc dążenie do budowy i utrzymania państwa. W połowie XVI wieku umacniający się w Rosji imperializm otrzymał uzasadnienie ideologiczne. W 1547 roku Iwan IV przyjął tytuł cesarza wschodniorzymskiego. Pan Kremla stawał się odtąd jedynym legalnym spadkobiercą tradycji po Rzymie i Bizancjum. W XVIII–XIX wieku Rosja skierowała swą ekspansję w kierunku Bałkanów, której celem (oficjalnie) była obrona ludności słowiańskiej⁶⁰ (podobnie została umotywowana agresja na Polskę w 1939 roku). Po 1917 roku Moskwa znalazła nowe ideologiczne uzasadnienie ekspansji. W imię socjalistycznej wolności odbierała tę wolność – poprzez aneksję – sąsiednim narodom, m.in.: Ukraińcom, Białorusinom, Bałtom, Gruzinom lub poprzez włączenie do swojego obszaru imperialnego – państwom Układu Warszawskiego.

W niniejszej pracy autorzy poddali analizie najważniejsze składniki polityczno-historycznej ideologii Kremla, które miały stanowić podbudowę imperialnej ekspansji Rosji. Obecna faza rosyjskiej ekspansji, która nastąpiła

59 Por. H. Полонська-Василенко, *Дві концепції історії України і Росії*, s. 22.

60 Spór o opiekę nad miejscami świętymi w Imperium Osmańskim między Rosją a Francją był jednym z bezpośrednich powodów wybuchu wojny krymskiej. Por. L. Bazylow, *Historia Rosji*, t. 2, Warszawa 1983, s. 223–224.

w XXI wieku, również jest legitymizowana przez odwołanie do ideologii: historycznej konieczności odbudowy imperium, nowej generacji procesu „zbierania ziem ruskich” i „ruskiego miru”. Agresja Rosji na Ukrainę 2014–2025 była dodatkowo motywowana odwołaniami do „zjednoczenia 1654 roku”. Trudno autorytatywnie przesądzić, czy ideologia „ruskiego miru” jest jedynie konglomeratem historycznych mitów konstruujących rosyjskie dziedzictwo kulturowe czy już samodzielną koncepcją polityczną, stanowiącą podstawę do imperialistycznych działań Moskwy. Nie ulega natomiast wątpliwości, że obecnie jest to przede wszystkim narzędzie rosyjskiej ekspansji na obszarze tzw. bliskiej zagranicy. Przemówienie Putina z 21 lutego 2022 roku, które stało się wstępem do „specjalnej operacji wojskowej” na Ukrainie, zapowiadało przejście od sporów o historię do praktycznych działań, mających na celu zmianę jej biegu. Konsekwencje tej decyzji dla polityki pamięci i korelacji między narracjami historii można będzie w pełni ocenić dopiero po zakończeniu wojny⁶¹.

Bibliografia

- Белковский С., *России пора распрощаться с Внешним управляющим*, „Комсомольская правда” 19.04.2004. [Belkovskij S., *Rossii pora rasprošat'sâ s Vnešnim upravlâušim*, „Komsomolskaâ pravda” 19.04.2004].
- Газін В. В., „Русский мир” – „Третій Рим”: дві концепції в зовнішній політиці Москви, w: „Русский мир”: нові реалії старого міфу. Матеріали круглого столу, від. за випуск: В. С. Степанков, отець Юрій (Матвейцов), Кам'янець-Подільський 201, s. 15–18. [Gazin V. V., „Russkij mir” – „Tretij Rim”: *dvi koncepcii v zovnišnij politici Moskvi*, w: „Russkij mir”: *novi realii starogo mifu. Materiali kruglogo stolu*, від. za випуск: V. S. Stepankov, otec' Ŭrij (Matvejcov), Kam'ânes'-Podil's'kij 2011, s. 15–18].
- Гачев Г., *Национальные образы мира: Америка в сравнении с Россией и Славянством*, Москва 1997. [Gačev G., *Nacional'nye obrazy mira: Amerika v sravnenii s Rossiej i Slavânstvom*, Moskva 1997].
- Дубин Б., „Противовес”: символика Запада в России последних лет, „Pro et Contra” 8 (2004) nr 3, s. 23–35. [Dubin B., „Protivoves”: *simvolika Zapada v Rossii poslednih let*, „Pro et Contra” 8 (2004) nr 3, s. 23–35].

61 Por. A. I. Miller, *Talking politics: Vladimir Putin's narrative on contemporary history (2019–2022)*, „Russia in Global Affairs” 2023 no. 2, s. 58–75, <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-2-58-75>.

- Ильин И., *Сушность и своеобразие русской культуры*, Москва 1996. [Il'in I., *Sušnost' i svoeobrazie russkoj kul'tury*, Moskva 1996].
- Копилов С. А., *Вступне слово на круглому столі „Русский мир”: нові реалії старого міфу*, w: „Русский мир”: нові реалії старого міфу. Матеріали круглого столу, від. за випуск: В. С. Степанков, отець Юрій (Матвейцов), Кам'янець-Подільський 2011, s. 4–5. [Kopilov S. A., *Vstupne slovo na kru-glomu stoli „Russkij mir”: novì realii starogo mifu*, w: „Russkij mir”: novì realii starogo mifu. Materiali kruglogo stolu, від. za vipusk: V. S. Stepankov, otec' Ŭrìj (Matvejcov), Kam'âneć'-Podil's'kij 2011, s. 4–5].
- Краснов М. А., Шаблинский И. Г., *Российская система власти: треугольник с одним углом*, Москва 2008. [Krasnov M. A., Šablinskij I. G., *Rossijskaâ sis-tema vlasti: treugol'nik s odnim uglom*, Moskva 2008].
- Краснов М., *Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа*, Москва 2006. [Krasnov M., *Personalistskij režim v Rossii: opyt in-stitucional'nogo analiza*, Moskva 2006].
- Леонтиев К., *Восток, Россия и Славянство*, Москва 1996. [Leontiev K., *Vo-stok, Rossiâ i Slavânstvo*, Moskva 1996].
- Мостовая И. В., Скорик А. П., *Архетипы и ориентиры российской ментальности*, „Polis” 1995 nr 4, s. 69–76. [Mostovaâ I. V., Skorik A. P., *Arhetipy i orientiry rossijskoj mental'nosti*, „Polis” 1995 nr 4, s. 69–76].
- Ностальгия по СССР*, <https://www.levada.ru/2021/12/24/nostalgiya-po-sssr-3/> (26.12.2022). [*Nostal'giâ po SSSR*, <https://www.levada.ru/2021/12/24/nostal-giya-po-sssr-3/> (26.12.2022)].
- Ольшевская Л. А., Макарий, w: *Московская энциклопедия*, т. 1: *Лица Москвы*, кн. 2: *и-м.*, Москва 2008, s. 511–512. [Ol'shevskâ L. A., Makarij, w: *Moskovskaâ ènciklopediâ*, t. 1: *Lica Moskvvy*, кн. 2: *i-m.*, Moskva 2008, s. 511–512].
- Отношение россиян к Борису Ельцину остается негативным*, <https://www.levada.ru/2016/02/01/otnoshenie-rossiyan-k-borису-eltsinu-ostaetsya-negativnym/> (10.10.2022). [*Otnošenie rossiân k Borisu El'cinu ostaetsâ negativnym*, <https://www.levada.ru/2016/02/01/otnoshenie-rossiyan-k-borису-eltsinu-ostaetsya-negativnym/> (10.10.2022)].
- Пивоваров Ю. С., Фурсов А. И., *„Русская Система” как попытка понимания русской истории*, „Polis” 2001 nr 4, s. 37–49. [Pivovarov Ŭ. S., Fursov A. I., „Russkaâ Sistema” kak popytka ponimaniâ russkoj istorii, „Po-lis” 2001 nr 4, s. 37–49].

- Полонська-Василенко Н., *Дві концепції історії України і Росії*, Мюнхен 1964. [Polons'ka-Vasilenko N., *Dvì koncepcii istorii Ukraïni i Rosii*, Mûnhen 1964].
- Попков В. Д., *Русский мир. Философские рамки понимания проблемы*, „Вопросы философии” 2021 nr 7, s. 27–37. [Popkov V. D., *Russkii mir. Filosofskie ramki ponimaniâ problemu*, „Voprosy filosofii” 2021 nr 7, s. 27–37].
- Прокопович Ф., *Слово в день святого благоверного князя Александра Невского*, w: Ф. Прокопович, *Сочинения*, ред. И. Еремин, Москва–Ленинград 1961, s. 97–98. [Prokopovič F., *Slovo v den' svâtogo blagovernogo knâzâ Aleksanra Nevskogo*, w: F. Prokopovič, *Sočineniâ*, red. I. Eremin, Moskva–Leningrad 1961, s. 97–98].
- Путин В., *Крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века*, <https://www.pravda.ru/politics/50878-poslanie/> (26.05.2025). [Putin V., *Krušenie Sovetskogo Soûza bylo krupnejšej geopolitičeskoj katastrofoj veka*, <https://www.pravda.ru/politics/50878-poslanie/> (26.05.2025)].
- Степанков В. С., „Русский мир” й історія України: реанімація імперського міфу возз'єднання братних народів, w: „Русский мир”: нові реалії старого міфу. Матеріали круглого столу, від. за випуск: В. С. Степанков, отець Юрій (Матвейцов), Кам'янець-Подільський 2011, s. 10–13. [Stepankov V. S., „Russkij mir” j istoriâ Ukraïni: reanimaciâ imrerskogo mifu vozz'êdnanâ bratnih narodiv, w: „Russkij mir”: novì realii starogo mifu. Materiali kruglogo stolu, від. za випуск: V. S. Stepankov, otec' Ŭrij (Matvejcov), Kam'ânes'-Podil's'kij 2011, s. 10–13].
- Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.), одобрены Центральным Комитетом Коммунистической партии Советского Союза, Москва 1954. [Tezisy o 300-letii vossoedineniâ Ukrainy s Rossiej (1654–1954 gg.), odobreny Central'nym Komitetom Kommunističeskoj partii Sovetskogo Soûza, Moskva 1954].
- Тренин Д., *Россия и конец Евразии*, „Pro et Contra” 9 (2005) nr 1, s. 6–17. [Trenin D., *Rossia i konec Evrazii*, „Pro et Contra” 9 (2005) nr 1, s. 6–17].
- Щедровицкий П., *Русский мир*, „Независимая газета” 11.02.2000, https://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html (21.04.2022). [Šedrovickij P., *Russkij mir*, „Nezavisimâ gazeta” 11.02.2000, https://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html (21.04.2022)].
- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 2, Warszawa 1983.
- Broda M., „Zrozumieć Rosję”? O rosyjskiej zagadce-tajemnicy, Łódź 2011.

- Chłopecki J., *Dezintegracja czy transformacja?*, w: *Rosja. Kontynuacja czy punkt zwrotny?*, red. W. Bonusiak, K. Sowa, Rzeszów 1994.
- Chynczewska-Hennel T., „*Iungit et sociatjedne członki i serca z dawności naszych*” – o unii hadziackiej w 360 rocznicę. O unii hadziackiej raz jeszcze, „*Studia Polsko-Ukraińskie*” 6 (2019), s. 39–51, <https://doi.org/10.32612/uw.23535644.2019.pp.39-51>.
- Chynczewska-Hennel T., Czy historycy uporali się z „teorią przesunięć”, w: *Dziedzictwo polsko-ukraińskie. The Polish-Ukrainian Heritage. Studies of Political Science*, red. S. Chazbijewicz, M. Melnyk, K. Szulborski, t. 2, Olsztyn 2006, s. 19–27.
- Chynczewska-Hennel T., *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985.
- Dogońska J., *Cywilizacyjna tożsamość Rosji*, Toruń 1997.
- Grudziński P., *Powolne przewycięzanie Jalty*, „*Rzeczpospolita*” 27.11.1995.
- Gumilow L., *Od Rusi do Rosji*, Warszawa 1996.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 2003.
- Laruelle M., *The „Russian World”. Russia’s soft power and geopolitical imagination*, Center on Global Interests, 2015.
- Madej Z., *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*, Warszawa 1993.
- Mazus M., *Koncepcje ideologiczne „Moskwa – III Rzym” oraz „Kijów – II Jerozolima” w ujęciu porównawczym*, „*Slavia Orientalis*” 64 (2015) nr 3, s. 465–475.
- Miller A. I., *Talking politics: Vladimir Putin’s narrative on contemporary history (2019–2022)*, „*Russia in Global Affairs*” 2023 no. 2, pp. 58–75, <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-2-58-75>.
- Moliński D., *Putin przemówił do narodu. Mówił o „dekomunizacji” Ukrainy. Potem wskazał palcem na Polskę*, „*Gazeta.pl*” 21.02.2022, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,28138309,putin-przemowil-do-narodu-mowil-o-dekomunizacji-ukrainy.html> (8.04.2022).
- Nelson T. H., *Bringing Stalin back in: memory politics and the creation of a useable past in Putin’s Russia*, Lanham 2019.
- Pietkiewicz K., *Historia państwa rosyjskiego*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. naukowa A. Mironowicz, t. 3: *Rosja*, Lublin 2013.
- Pipes R., *Wolność a własność*, Warszawa 2000.
- Putin W., *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*, 12.07.2021, https://poland.mid.ru/pl/1941-1945%20pobeda/artyku_prezydenta_federacji_rosyjskiej_w_adimira_putina_o_historycznej_jedno_ci_rosjan_i_ukrai_c_w_o/ (8.04.2022).

- Rosja. Kontynuacja czy punkt zwrotny?*, red. W. Bonusiak, K. Sowa, Rzeszów 1994.
- Stryjek T., *Łyżka miodu w beczce dziegciu? Putin o historii Ukrainy na trzydziestolecie jej niepodległości*, „ohistorie”, 31.10.2021, <https://ohistorie.eu/2021/10/31/lyzka-miodu-w-beczce-dziegciu-putin-o-historii-ukrainy-na-trzydziestolecie-jej-niepodleglosci/> (8.04.2022).
- Trenin D., *The end of Eurasia: Russia on the border between geopolitics and globalization*, Moscow 2001.
- Uspienski B. A., Żywow W. M., *Car i Bóg. Semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji*, przeł. H. Paprocki, Warszawa 1992.
- Wasiuta O., „*Russki mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017 nr 21, s. 67–87.
- Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. naukowa A. Mironowicz, t. 3: *Rosja*, Lublin 2013.

